

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XIII - XIV

RECUEIL DES TRAVAUX A L'HOMMAGE
DU PROFESSEUR RADOVAN SAMARDŽIĆ,
MEMBRE CORRESPONDANT DE L'ACADEMIE SERBE
DES SCIENCES ET DES ARTS, A L'OCCASION
DE SON SOIXANTIEME ANNIVERSAIRE

BELGRADE 1982—1983.

Јован ТРИФУНОСКИ

Географски факултет
Скопје

МОНАСТИРСКА ИМАЊА У СКОПСКОЈ ЦРНОЈ ГОРИ

I Уводни део

Познати жупни предео Скопска Црна гора представља територију која се одликује разноврсним културно-историјским наслеђем: сачувана су стара средњовековна села, манастири, цркве и гробља.¹

Поједини истраживачи који су посећивали манастире Скопске Црне горе имали су задатак да проуче њихову архитектуру и сликарство. Због тога они нису обраћали пажњу на манастирска имања — ранија и садашња.

Познато је да је средњовековно феудално доба, иако су се тада државе смењивале, код нас имало неколико облика својине: својину владара — двора, својину властеле и својину православних цркава и манастира (метоси).

Мали предео Скопска Црна гора, који има већи број средњовековних храмова, у томе се нарочито истицао. Имања манастира и цркава, иако умањена, задржала су се углавном и током турске владавине, све до данас.² Та су добра у народу позната под именом „вакафи”.

Скопска Црна гора има 11 старих села. На граници планине и поља леже села: Горњани, Бањани, Чучер, Кучевиште, Побужје, Љубанци и Љуботен. Села Глуво, Бразда и Мирковци леже у пољу. Село Бродец налази се на падини планине Црне

¹ Упоредити С. Томић, *Скопска Црна гора*, Насеља, књ. III, Београд 1905, 436, 437.

² Током турске владавине (од 1445. г.) два села Скопске Црне горе (Бањани и Мирковци) припадала су једној скопској династији (Гл. Елезовић, *Турски споменици у Скопљу*, Гласник Скопског научног друштва I, Скопље 1925, 153).

горе. Предео је картографски представљен на југословенској секцији „Куманово—Скопје”, размер 1 : 50.000.

Проучавање прошлости Скопске Црне горе, како оне ближе тако и старије, не може се потпуно знати без познавања манастирских имања. Стога ће у наредном излагању, са подацима из 1978. г. прикупљеним на терену и у народној традицији, бити речи о томе.³ Најпре ће бити говора о имању манастира код села Кучевишта, а затим ће следовати прикази имања манастира код осталих села — Горњана, Побужја, Мирковца, Бањана и Љубанца. У тим селима је свега девет манастира. Посета појединих манастира Скопске Црне горе је доживљај који се не заборавља.

II Имања појединих манастира

1. *Имања Кучевишког манастира.* — Манастир Св. Арханђела убраја се у ред најугледнијих манастира наше земље. Лежи два километра северно од великог села Кучевишта у живописној клисури Кучевишке реке.⁴ Манастирска грађевина је стара, али врло добро очувана. Није млађа од друге половине 14. века. Први пут се помиње крајем тога века. По свој прилици, манастир је из доба српског цара Душана.⁵

У народу се зна о знатном богатству овог манастира. Његова имовина била је пространа планинска падина под шумом. Лежи непосредно крај манастира. Затим, манастирска имовина били су потеси са неколико њива, винограда и ливада. Налазе се у пољу суседних села — Кучевишта и Мирковца. За неке од тих имања ни најстарији људи нису имали прилике да чују од када су манастирска.

Око 1900. г. овај манастир посетио је Ј. Х. Васиљевић, који је сазнао да је он „најбољег материјалног стања”. Имао је доста зиратне земље на потесима Свети пут, Грамада, Главушевац, Мачковац, Крива нива, Витановска ливада итд.⁶

Становници Кучевишта кажу да је њихов манастир увек био значајан и као одгајивач стоке. Имао је козе, овце, волове и коње. Број стоке повремено се мењао. Лети је манастирска стока изјављивана на суседне планиноке пашњаке (Гиновце, Царева ливада и др.). Манастир је гајио пчеле, воће, а постојале су воденице на Кучевишкој реци. Данас није могућно утврдити све појединости тог знатног манастирског имања.

³ Саопштења су ми дали старији људи из села Скопске Црне горе. На овом месту свима њима исказујем захвалност.

⁴ Кучевиште је средишно и главно насеље Скопске Црне горе.

⁵ Опширније о селима Скопске Црне горе, њиховим старицима и становништу код мене, *Скопска Црна гора*, Скопје 1971, 1—123.

⁶ Ј. Х. Васиљевић, *Скопље и његова околина*, Београд 1930, 453.

Калуђери су имање обрађивали уз помоћ сељака из Кучевишта. Једни су били манастирски момци на одређено време — за време од пола или целе године, док су се други прикупљали на повремене добровољне мобе.

Међутим, од краја другог светског рата за Кучевишки манастир настале су знатне измене. Променило се више лица која су била дужна да се брину о манастиру и имању. Аграрна реформа одузела је нешто земље. Затим је у селима Скопске Црне горе завладала велика оскудица радне снаге, па се и то негативно одразило не само на обраду земље, већ и на држање стоке, које сада у манастиру нема.

Данас је манастир од некадашњег релативно већег имања задржао само шуму и 3—4 недовољно обрађене њиве. Остало су присвојили појединци из Кучевишта. Два калуђера и три калуђерице су 1976. г. напустили манастир и отишли у Србију. О манастиру се сада брине једна жена из поменутог суседног Кучевишта. Она обавештава село када треба поорати њиве или окопати виноград. То ће поједини сељаци урадити, па макар и свој посао одложили.

Током прошлости и данас за економски значај Кучевишког манастира имали су важну улогу скупови о већим празницима, а нарочито о главној манастирској слави 26. јула. Раније су људи том приликом поклањали стоку, док данас дају новчане прилоге. На сабору 1978. г. манастир је прикупио око два милиона старих динара.

2. *Имања Горњанског манастира.* — Јужно од села Горњана у западном делу Скопске Црне горе, на темену узвишења Тромеђа, налази се познати средњовековни манастир Св. Никита. И он се убраја у ред најугледнијих манастира у нашој земљи. Историјски подаци говоре да је Св. Никита најпре био византијски манастир, можда из 12. века. Међутим, он је касније порушен, да би га из темеља обновио српски краљ Милутин 1307. г.

Годину дана касније Милутин је овом манастиру приложио читав низ имања. Та имања су се налазила у другим данашњим скопско-црногорским селима Кучевишту, Бањанима, Глуву итд.⁷ Током турске владавине манастирска имања су једним делом разграбили муслиманске спахије. Поменуто село Бањани је 1445. г. Иса-бег приложио медреси и имарету у Скопљу.⁸ Део данаш-

⁷ М. Пурковић, *Попис села у средњовековној Србији*, Годишњак филозофског факултета IV, Скопље 1940, 59, 78 и 102;

Р. Прујић, *Три хиландарске повеље*, Зборник за историју Јужне Србије... I, Скопље 1936.

⁸ М. Пурковић, *нав. рад*, 59.

њег села Горњана насељен је на земљишту манастира Св. Никита. Ипак је нешто земље и даље остало у поседу манастира, али сада није познато колико је износио тај посед.

Манастир Св. Никита, како истиче народно предање, имао је њиве и у данашњем скопско-црногорском селу Љубанцу. Стога су становници тога села до око 1930. г. овом манастиру годишње давали по 1.000 кг жита.⁹ У непосредној близини манастира било је још неколико винограда и њива. Манастир је гајио нешто стоке, а постојао је манастирски пчелињак и друго.

Према подацима у традицији, небригом људи који су управљали овим манастиром — његова обрадива земља постепено је напуштана и остављена да лежи као утрина. Сада је тамо испаша за стоку околних села — нарочито Чучера. Ту судбину није доживео само један манастирски виноград.

Данашња економска моћ храма Св. Никита заснива се на главном манастирском сабору, који се одржава сваке године 28. септембра. Тада бројни посетиоци, нарочито они из Скопља, дају новчане прилоге и друге дарове. Дарови се продају на лиценцијацији и новац троши за потребе манастира. У јонаку има соба које се леги издају излетницима. До 1978. г. о овом манастиру бринула се само једна стара и болесна монахиња.

Знатан број старијих мушкараца из суседног села Горњана који су могли више причати о манастирским имањима последњих година је помро. Сада манастир нема ни сталног старешину — игумана. Услед свега тога данас је немогућно утврдити све појединости која се тичу манастирског имања.

3. *Имања Побушког манастира.* — Манастир Св. Богородица „црногорска“ налази се у долини Побушке речице, око 1 км северно од села Побужја. Манастир је постојао још у средњем веку: први пут се помиње у повељи српског краља Милутина од 1300. г. После Кучевишког и Горњанског манастира, убраја се у ред најугледнијих манастира Скопске Црне горе.

Калуђери Побушког манастира су чували стоку и обрађивали земљу уз помоћ сељака из Побужја и Бродца. Једни су били манастирски момци, док су други прикупљани на повремене мобе. Неки манастирски момци били су из села у Горњој Мјорави (Ср Србија).

Занимљива је и следећа појава за коју сам дознао у Побушком манастиру. Ако је неко болестан, особито мушко дете, оно се заветује да када оздрави и одрасте ради бесплатно у

⁹ Ј. Трифуноски, *Традиционални манастирски сабор у Скопској Црној гори*, *Balkanica VII*, Београд 1976, 332.

манастиру шест месеци или целу годину. Тај би становао у манастиру, тамо се хранио и радио на манастирској земљи. Сада у Побужју има мушкараца који су тако радили у манастиру.

Око 1900. г., како је забележио Ј. Х. Васиљевић, Побушки манастир имао је зиратну земљу и једну ливаду. Њиве су биле у атару суседног села Побужја на местима званим Бановац, Славково, Дубје, Турчевска река, Млака и другим.¹⁰

Данас је скоро немогуће утврдити све појединости у вези са наведеним манастирским поседима. Ипак, казивања стараца из села Побужја слажу се у томе да је земља њиховог манастира наслеђена из непознате старине. Манастир је имао посед и током турске владавине. Понекад се увећавао поклонима сељака из Побужја, како је углавном било и у периоду између два светска рата.

У народу се зна о приличном богатству манастира: његова имовина била је планинска падина крај манастира са шумом и понеким пашњаком; манастир је имао винограде и њиве (како је напред навео и Ј. Х. Васиљевић) на атару нижег села Побужја. Крај манастира тече Побушка речица, на којој је била једна манастирска воденица.¹¹ Манастир је био и одгајивач стоке: имао је козе, овце, неколико волова и коња. Трговина стоком је такође била извор прихода: током јесени су долазили трговци из Скопља и откупљивали део манастирске стоке.

Међутим, у најновијем послератном периоду и овде су настале знатне промене. Небригом људи који су управљали манастиром, а и услед њиховог честог смењивања, од имања је остало мало. Гајење стоке је напуштено. Од некадашњег поседа обрадиве земље манастир је задржао један виноград, док су неке парцеле напуштене или су их присвојили појединци из села и из Скопља (саградили су викендице). Шуме и пашњаци су својина државе.

Сада се и Побушки манастир углавном издржава од новчаних прилога повремених посетилаца. Неки лети долазе из Скопља и изнајмљују собе у манастирским конацима. За прикупљање новчаних прилога значајан је велики манастирски сабор, који се одржава сваке године 21. септембра.

4. *Имања Мирковачког манастира.* — При улазу у Скопску Црну гору, долазећи из Скопља са југа, а десно од асфалтног пута, налази се леп манастир села Мирковца — Св. Илија. Каже се и Доњи Св. Илија.¹² Он је у проширењу долине Кучевишке реке. Саграђен је после првог светског рата, на месту

¹⁰ Ј. Х. Васиљевић, *нав. рад*, 462.

¹¹ И данас се виде остаци зидова манастирске воденице.

¹² Каже се Доњи Св. Илија, за разлику од Горњег Св. Илије на атару села Бањана.

где су постојали остаци манастира.¹³ Око тих рушевина народ се скупљао 2. августа.

Према казивању старијих мештана из Мирковца, њихов манастир је пре рушења имао знатан посед: састојао се од њива и винограда по околном земљишту. Колико је износио тај посед сада, међутим, није познато. Под Турцима, када је манастир неко време био срушен, један део поседа је изгубљен: присвојили су га турски власници чифлика у околним селима Бразди и Глуву.

Око 1900. г., како је навео Ј. Х. Васиљевић, од ранијег манастирског поседа је остало око 10 њива, нешто ливада и забран. Њиве су биле на местима Кађуџац, Бања, Долна река, До-река, Прогон и Мел.¹⁴

Како је речено, после првог светског рата саграђен је веома леп данашњи манастир. Крај њега су и друге зграде. Нарочито се истиче манастирски конак, сада претворен у угоститељско-туристички објекат. Манастир је после обнављања добио нешто земље, углавном од поклона лица која нису имала децу.¹⁵ Ипак, тај посед није био знатан. Једним делом се налазио по дну долине Кучевишке реке, непосредно крај манастира.

У најновијем послератном периоду, услед тога што је завладала велика оскудица радне снаге, и услед честог смењивања калуђерица, дно долине Кучевишке реке, непосредно крај манастира, лежи необрађено: представља пашу површине око 3 хектара. Ту се често задржавају излетници из Скопља. Задовољство је поседати крај манастира и са тог места лети се тешко устаје.

Данашња економска моћ Мирковачког манастира састоји се у прикупљању извесних новчаних прилога. Не само на дан главног сабора, 2. августа, већ и у остале дане током године, манастир посећују људи из Скопља и излетници из других крајева. Услед подесног саобраћајног положаја, овај манастир је најпосећенији у целој околини Скопља.

5. *Имања Бањанских манастира.* — У ближој околини села Бањана су четири мања манастира: два старија — Св. Илија и Св. Благовештење — и два млађа — Св. Спас и Св. Богородица. После Кучевишта и Љубанца, Бањани су једно од највећих села Скопске Црне горе. На најподеснијем месту у долини живописне Бањанске реке је манастир Св. Илија, са дивним и особито великим конаком. Остали манастирски храмови се на-

¹³ Упоредили С. Томић, *нав. рад*, 425 и 505.

¹⁴ Ј. Х. Васиљевић, *нав. рад*, 462.

¹⁵ Године 1978. проучавао сам и села у околини Охрида. Тамо су поједине сеоске цркве такође имале земљу добијену на поклон од домаћина без деце (село Црвена Вода и др.).

лазе десно од Бањанске реке, на шумовитој и теже приступачној планинској падини.

Средњовековни манастир Св. Илија (каже се и Горњи Св. Илија) окружен је знатним комплексом добро очуване хростове шуме. Народ сматра да је то „вакавска“ или задужбинска шума. Крај манастира протиче Бањанска река, на којој је солидно сапраћена воденица. Године 1969, када сам овде први пут био, воденицу бањанског манастира Св. Илија под закуп је имао воденичар Раде Павчевић из Бањана. Он је манастиру годишње давао 80.000 старих динара.¹⁶ Сада је воденица напуштена.

Међутим, према подацима Ј. Х. Васиљевића из око 1900. г., манастир Св. Илија код Бањана био је знатно богатији: имао је 4 воденице, 5 њива, једну кафану и седам кућа у Скопљу.¹⁷

Бањански манастир Св. Илија у најновијем послератном времену, услед лаке саобраћајне приступачности (изграђен је асфалтни пут), често је посећен од туриста. Приликом разгледања манастира и лепог конака крај њега, они дају извесне новчане прилоге. Има Скопљанаца који лети изнајмљују собе од овог манастира. Ти приходи служе за издржавање једне калуђерице, која се брине о манастиру.

Св. Благовештење у Горњем забелу по значају је други манастир Бањана. Лежи на планинском масиву, доста далеко од села. И шуму око свог храма сељаци зову „вакавском“. Међутим, ближа обавештења о тој шуми нисам добио. О манастиру се сада скоро нико не брине. Око 1900. г. манастир Благовештење је имао метох у скопском селу Орману крај реке Лепенца.¹⁸

Остала два манастира су Св. Спас и Св. Богородица у Доњем забелу. И тамо је на знатним комплексима очувана хростова шума, некадашња својина тих манастира. Сада у манастиру Св. Спас борави један старији мушкарац (сељак из Кучевишта), који се издржава од тога што гаји око 50 оваца.

¹⁶ Ј. Трифуноски, *Воденице у Скопској Црној гори*, Врањски гласник VIII, Врање 1972, 418.

¹⁷ Ј. Х. Васиљевић, *нав. рад*, 457.

¹⁸ *Исто*, 462.

Ове бањанске манастире, услед тешке приступачности, туристи не посећују.

6. *Имања Љубанечког манастира.* — Манастир Св. Никола лежи северно од села Љубанца, на планинској падини, у источном делу Скопске Црне горе. Манастир је обновљен 1847. г. Манастирски храм је релативно мали, са два трошна конака крај њега. Народна традиција у Љубанцу прати стање манастирског поседа од средине 19. века. Манастир је после обнављања стекао знатан посед: земљу је добио на поклон од породица које нису имале децу, а нешто је имања купљено.

Око 1900. г. и Љубанечки манастир посетио је Ј. Х. Васиљевић. Он је тада обавештен да је манастир имао шест њива у атару суседног села Љубанца. Њиве су биле на местима Оскоруша, Гредиште, Рапуљ, Бели ораси и Делба.¹⁹

Према казивању старијих мештана, манастир је имао на планинској падини шуму и пашњаке (зване Стравиште). Од стоке је гајио око 70 коза. И овде постоји казивање, као и у другим манастирима, да су се поједини млађи мушкарци заветовали да бесплатно раде неко време у манастиру. Данас у Љубанцу има мушкараца који су тако радили. То је практиковано до краја другог светског рата. Манастир је имао задану пећ, у којој је печен хлеб за раднике, и друго.

Данас овај манастир нема ниједног калуђера. О њему се брине тзв. „Одбор”, састављен од сељака у Љубанцу. Одбор је продао део манастирске земље да би обезбедио новац за грађење нове сеоске цркве у Љубанцу. На манастирској земљи сада су викенд-куће неких Скопљанаца. Нешто новчаних прихода манастир прикупља на дан манастирског сабора, који се одржава сваке године 22. маја.

III Закључни део

1. У сажетом оквиру овог излагања можемо рећи следеће: скоро сви манастири у селима Скопске Црне горе, у својој непосредној близини, током своје дуге прошлости, почев од средњег века, имали су шуму, пашу и обрадиву земљу. Шума је служила за грађу и гориво, а паша за манастирску стоку — козе, овце, говеда и коње. Зиратна земља је била под виновом лозом, њивама и ливадама. Има толико старих имања да ни најстарији људи нису имали прилике да чују од када су манастирска.

¹⁹ Исто, 461.

Ако би који манастир био за време Турака порушен (села Љубанци и Мирковци), становници би их обнављали. Није било дефинитивног напуштања манастира,²⁰ као ни њихових имања. Значајно је да су манастири Скопске Црне горе знатну економску активност развили од средине 19. века до краја турске владавине, 1912. г., и између два светска рата: тада се посвећује већа брига пајењу стоке и обради земље. Праћени су велики и лепо манастирски „конаци“, који и данас постоје. Успех је у сваком манастиру много зависио од способности калуђера; о томе су се посебно бринули поједини познати манастирски игумани (на пример, игуман Герман из Кучевишког манастира и други). Понекад је било и плаћених радника на овим имањима.

Поменути манастирски конаци су зграде на два-три спрата, са много соба. Сваки манастир има један, два до три конака. Они имају и одељења која служе потребама привреде — земљорадње и сточарства.²¹ Манастири су у наведеном временском периоду имања повећали и богатим прилозима манастирских гостију. У грађи из народне традиције има података који осветљавају услове повећања манастирске имовине.

Манастири о којима је овде реч имају географски положај нешто даље од околних села: већином су у шумском делу области. Сваки манастир, са својим конацима и другим спореднијим зградама, окружен је високим каменим зидовима. Постоји само један солидно изграђен и добро затворен улаз. Стога манастири у целини личе на посебна, утврђена насеља. У време несигурности, до 1912. г., они су имали специјално плаћене чуваре.

•

2. Крупне промене у манастирским имањима започеле су по завршетку другог светског рата. Скопску Црну гору у послератно време карактеришу велика кретања млађег сеоског становништва у градове. Посебно много привлачи Скопље. Јавља се и знатно успоренији наталитет. Сви ови и други несагледани елементи доприносе несташици радне снаге потребне земљорадњи и сточарству.²² Стога данашње време није погодно за одржавање ранијих манастирских имања. Брзо је, и то не једном, измењен калуђерски и старешински кадар у манастирима Скопске Црне горе: једни су умрли, док су други морали прећи у Србију. Замењивале су их особе — махом старе и болеш-

²⁰ Ј. Трифуновски, *Традиционални манастирски сабори у Скопској Црној гори*, 334, 335.

²¹ То су подруми, у којима су бурад за вино. Крај „конака“ су хамбар за жито, казан за печење (ракије), зидана пећ за печење хлеба, а негде и штала за стоку итд.

²² Ј. Трифуновски, *Скопска Црна гора*, 50—57.

љиве жене — које нису имале много смисла и воље за живот у манастирима. Било је и других тешкоћа.

Како је речено, у селима Скопске Црне горе, услед исељавања млађег света, нагло је завладала оскудица радне снаге. То се негативно одразило на држање стоке, које сада у манастирима нема. Данас су манастирска добра мала и скоро сва запуштена. У оскудици калуђера она се слабо обрађују.²³ Настало је распадање ранијих манастирских имања. Сада се ни један манастир не издржава приходима добијеним од земљорадње и сточарства.

Догодило се, међутим, и нешто позитивно што раније није било. Развој асфалтних путева, па аутобуски и аутомобилски саобраћај отворио је столећима затворен предео Скопске Црне горе. Настао је брзи развој Скопља и развитак туризма у манастирима Скопске Црне горе (не у свима). Приликом разгледања манастира и лепих конака око њих, посетиоци дају извесне новчане прилоге. Има Скопљанаца који лети изнајмљују собе од ових манастира.

²³ Код старијих сељака у Скопској Црној гори још живе разна веровања у вези са манастирским имањима. Они воде рачуна да тим имањима не нанесу какву штету. Чак и стабла која су сува и која су пала нико не користи. Један сељак из Кучевишта ми је рекао да ће пре посећи стабло у државној шуми него у манастирској. Омладина се, међутим, постепено ослобађа сујеверја и предрасуда.